

בולי החמאס כערוץ תעמולה נגד ישראל*

יחיאל לימור ועידו זלקוביץ

תקציר

השימוש בבולי דואר ככלי תעמולה מוכר זה שנים רבות ברחבי העולם. תנועת החמאס, שהשתלטה על רצועת עזה, אימצה ערוץ תקשורת זה כחלק ממאמציה לגיבוש זהות מדינתית ונרטיב פלסטיני ייחודי ולהפצתם בקרב האוכלוסייה הפלסטינית ברצועה. בין השנים 2009 ל-2019 הנפיקה התנועה 148 בולים, במקביל לבולים שהנפיקה הרשות הפלסטינית ברמאללה. בולי החמאס נועדו לשימוש אך ורק ברצועת עזה, שכן לא הוכרו על ידי ארגון הדואר הבין-לאומי.

ניתוח תוכן של הבולים מעלה כי כמחציתם שימשו להפצת מסרים אנטי-ישראליים באמצעות סמלים חזותיים כמו מפת "פלסטין הגדולה", דימויים של שהידים, קרבות ומסגד אל-אקצא.

במאמר אנו בוחנים כיצד תנועת החמאס רתמה את הבולים ככלי תעמולה לקידום מאבקה המזוין ולחיזוק זהותה הדתית-לאומית: את המאפיינים האידיאולוגיים של עיצוב הבולים, את ייחודם כאמצעי לתקשורת המונים ואת הניסיונות להשפיע על תודעת ההמון ברצועת עזה.

מילות מפתח: תעמולה, לאומיות, לאומיות פלסטינית, בולים, חמאס, ישראל

מבוא

בשנת 2007 הצליח החמאס, תנועה דתית-פוליטית, להשתלט על רצועת עזה, למוטט את שלטונה של הרשות הפלסטינית ולכונן מנגנון שלטוני עצמאי. כשנתיים לאחר מכן החלה ממשלת החמאס להנפיק בולים.

הבולים אינם משמשים רק כקבלה על תשלום בעבור משלוח מכתבים או חבילות אלא, ואולי בראש ובראשונה, כפלטפורמה מיניאטורית להפצת מסרים מטעם השלטון שרק הוא רשאי להנפיק בולים לצורכי העברת דואר.¹ בהיותם ערוץ של תקשורת המונים,² הם כלי שימושי להצגת דיוקנם של השלטון ושל השליט, להעברת מסרים אידיאולוגיים

* פרסום זה מבוסס על המאמר: Ido Zerkovitz & Yehiel Limor (2024). "Postage Stamps as Political and Religious Propaganda: The Case of Hamas", *Studies in Conflict & Terrorism*. Zerkovitz & Limor [2024]. "Postage (להלן: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2024.2403058>) (להלן: Stamps as Political and Religious Propaganda)"

ופוליטיים, לקידום פעילויות חברתיות ואף לעידוד תיירות. אין פלא, אפוא, שאחד הצעדים הראשונים שעושה כל מדינה הזוכה בעצמאות הוא הנפקת בולים. שלטון החמאס בעזה החל להנפיק בולים עצמאיים בשנת 2009 במקביל לבולים שהנפיקה ברמאללה הרשות הפלסטינית הלגיטימית.

הנפקת הבולים בעזה נמשכה עד שנת 2019 ונפסקה מסיבות לא ברורות. בתקופה זו הונפקו 148 בולים. מאחר שבולי החמאס לא הוכרו כהליך חוקי על ידי ארגון הדואר הבין-לאומי (UPU), אי-אפשר היה להשתמש בהם למשלוח דואר בין-לאומי והם נועדו לשימוש אך ורק ברצועת עזה.

המחקר המוצג כאן הוא המשך למחקר מקדים,³ שבו נבחנו ונותחו כל בולי החמאס, ללא קשר לישראל. המחקר הנוכחי מתמקד בשימוש שעשה שלטון החמאס בבולים לצורכי תעמולה נגד ישראל, כלומר במסרים התעמולתיים האנטי-ישראליים שהופצו באמצעות הבולים.

בולים כערוץ תקשורת

הבולים ממלאים את חמשת התפקידים הקלאסיים של תקשורת ההמונים: הפצת מידע, פרשנות, העברת המורשת התרבותית, בידור וגיוס.⁴ אף על פי שהטלפונים הסלולריים, הערוצים המקוונים והרשתות החברתיות דוחקים את רגלי הדואר המסורתי, מתברר שמדי שנה מודפסים עשרות מיליוני בולים בכל רחבי העולם.

הדוגמאות הבאות מלמדות על כך. בשנת 2024 הנפיקה ארצות הברית בול לזכרו של הסופר סול בלו שהודפס בשמונה מיליון עותקים.⁵ בול שהונפק באותה שנה לזכרה של השופטת השחורה הראשונה בבית משפט פדרלי, קונסטנצין בייקר מוטלי, הודפס ב-35 מיליון עותקים.⁶ בשנת 2022 הודפסו בארצות הברית לברדה 13.8 מיליארד בולים.⁷ בשנת 2019 הונפקו ביפן שתי סדרות בולים על כלי נגינה, כל אחת בת עשרה בולים, ומכל סדרה הודפסו שני מיליון בולים; בסך הכול ארבעים מיליון בולים. באותה שנה הונפקה בה כמות דומה של בולים בשתי סדרות לכבוד הספר הנסיך הקטן.⁸ שנה לאחר מכן הונפקה סדרה בת עשרה בולים שהוקדשה לאסטרונומיה והודפסה בשלושה מיליון עותקים (כלומר, בסך הכול שלושים מיליון בולים).⁹ בצרפת הונפקה בשנת 2020 סדרה בת תריסר בולים על בעלי חיים בעולם והודפסו ממנה ארבעה מיליון עותקים (כלומר, 48 מיליון בולים);¹⁰ סדרה אחרת, אף היא בת תריסר בולים, שהוקדשה לביצי ציפורים, נדפסה בשלושה מיליון עותקים (כלומר 36 מיליון בולים).¹¹ נוסף על בולים אלה הנפיקה כל אחת משתי המדינות מדי שנה מאות בולים שונים על נושאים אחרים.

כבר עם הנפקת הבול הראשון בבריטניה בשנת 1840 הבינו שליטים וראשי מדינות את הכוח הפרסומי והתעמולתי הטמון בפיסת הנייר הקטנה המודבקת על מעטפות וחבילות. על הבול הראשון התנוסס דיוקנה של המלכה ויקטוריה ללא ציון שם המדינה; המסר לכל מי שנחשף לבול היה ברור: המלכה היא השליטה. מדינות אחרות הלכו בעקבות

בריטניה וברבות מהן מופיע על הבולים עד היום דיוקנו של ראש המדינה. בכך היה דמיון בין בולים – המונפקים על ידי הממשלה ושווים כסף – לטבעות שעוד בימי יוון ורומי הוטבעו עליהם דיוקנאותיהם של השליטים. הדפסת דיוקנו של השליט או של ראש המדינה או של סמלי השלטון על בולים היא מסר פוליטי שכל מי שנזקק לבול ומשתמש בו נחשף אליו. כלומר, באמצעות הבולים רבי התפוצה אפשר להעביר מסרים גלויים וסמויים הן מילוליים הן חזותיים. במשך השנים התרחב השימוש בבולים למטרות כאלה,¹² משום שהם משקפים כיצד המדינה רוצה להציג את עצמה.¹³

"בולים הם כלים בידי ממשלות כדי לקדם דעות מסוימות", טוען אנדרה דה־בטיסטה.¹⁴ ואמנם, השימוש בבולים כפלטפורמה להעברת מסרים פוליטיים חוצה יבשות וגבולות; כך פעלו בדרום אמריקה,¹⁵ בפינלנד,¹⁶ או בישראל.¹⁷ למעשה הבולים אינם משמשים רק כערוץ להעברת מסרים תמימים, אלא גם להפצת תעמולה; ותעמולה, טוענים גארט ג'ואט וויקטוריה או'דונל, היא "מתכונת של תקשורת שנועדה לעורר תגובה ההולמת את היעד הנשאף של מחולל התעמולה".¹⁸ הממשלה היפנית השתמשה בבולים ככלי תעמולה כדי לקדם את מטרותיה הפוליטיות.¹⁹ ממשלת ספרד השתמשה בבולים כאמצעי תעמולה בקולוניות הספרדיות באפריקה,²⁰ וכך עשתה גם איטליה בשטחים שהיו בשליטתה ביבשת זו.²¹

אחד מערוצי התעמולה המוכרים הם כרזות (פוסטרים) שבהם נעשה שימוש נרחב בשתי מלחמות העולם במאה הקודמת. ג'יימס ותומסון מציינים כי הבחירה בפוסטרים כערוץ תעמולה נבעה מכך שהם היו "זולים, מהירים וקלים להכנה", וכי "הם יכלו להכיל עירובים מגוונים של מידע ורגשות".²² דומה שדברים אלה נכונים גם לבולים, שכן הבולים הם למעשה מעין מיני־פוסטרים.

חמאס: רקע היסטורי

תנועת החמאס – או בשמה המלא: חרכת אל־מקאומה אלאסלאמיה – נוסדה בעזה ב־1987 על ידי השייח' אחמד יאסין וקבוצת פעילים אסלאמיים שפעלו במסגרת אגודות אסלאמיות שונות.²³ התנועה ניזונה מהחזון האידיאולוגי של האחים המוסלמים ורואה עצמה חלק ממנה.²⁴ אמנת החמאס משנת 1988 מצהירה על שאיפתה להקים מדינה פלסטינית בכל שטחי פלסטין ההיסטורית, כולל שטחה של מדינת ישראל, שתנוהל לפי חוקי השריעה, ההלכה האסלאמית.

ארגון החמאס קם עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה ומטרותיו שילבו התנגדות למדינת ישראל עם פעילות חברתית שנועדה לקדם סדר יום אסלאמי בקרב האוכלוסייה הפלסטינית. השילוב סייע לו לבסס את מעמדו בחברה הפלסטינית, והוביל לתמיכה רחבה ולגיבוש כוחו כאופוזיציה משמעותית לרשות הפלסטינית ולתנועת פת"ח, שהייתה עד אז הכוח הפוליטי העיקרי ברשות.²⁵

חמאס הוביל את המאבק במרחב הפלסטיני נגד התהליך המדיני בין ישראל לאש"ף, שביטויי הבולט ביותר היה הסכם אוסלו בשנת 1993. מייסד התנועה, שיח' אחמד יאסין, ביקש ליטול מן הפתח את הבכורה כמובילת המאבק המזוין הפלסטיני ולהעניק למאבק גוון אסלאמיסטי מובהק. הדת הייתה מקור הסמכות של התנועה, ופסיקתו של השיח' שכל אדמת פלסטין היא אדמת וקף אסלאמי עוגנה באמנת התנועה,²⁶ ומשמשת עד היום כחם הלכתי-אידיאולוגי ליישום רעיון שתי המדינות – ישראלית ופלסטינית – שיחיו זו לצד זו.

הרשות הפלסטינית, שנוסדה בעקבות הסכמי אוסלו והייתה הביטוי המוחשי העיקרי של ההכרה ההדרגתית בין ישראל לאש"ף, נתפסה על ידי השיח' יאסין כישות בלתי לגיטימית. הוא לא אפשר לחמאס להשתתף במוסדותיה או לקחת חלק רשמי בבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-1996.

התפיסה הפוליטית של חמאס התגמשה עם השנים ולאחר חיסולו של שיח' יאסין על ידי ישראל במאסר 2004, והעברת ההנהגה הפוליטית לידי פעילי חמאס בחו"ל ובראשם ח'אלד משעל, הוחלט להשתלב בהדרגה במוסדות הפוליטיים של הרשות הפלסטינית. בשנת 2005 השתתף חמאס לראשונה באופן מאורגן בבחירות המקומיות ולאחר שזכה בהישגים יפים ורבים החליטה הנהגת חמאס להתמודד בבחירות לפרלמנט שנערכו ב-2006.

אחרי שנים ארוכות שבהן היה פת"ח המפלגה הפוליטית הדומיננטית בשטחים הפלסטיניים,²⁷ ניצח חמאס בבחירות בשנת 2006 וזכה ב-74 מתוך 132 מושבים במועצה המחוקקת הפלסטינית. למרות ניסיונות לכונן ממשלת אחדות בין חמאס לפת"ח, נמשך המאבק הפוליטי בין שתי התנועות והיחסים הידרדרו לקרבות אלימים. במהלך 2007 ביצע חמאס הפיכה מוצלחת ברצועת עזה ותפס את השליטה המלאה באזור מידי הרשות הפלסטינית.

ההשתלטות הייתה נקודת מפנה שסימנה את חלוקתם הגיאוגרפית והפוליטית של השטחים הפלסטיניים בין רצועת עזה שבשליטת חמאס ובין הגדה המערבית שבשליטת פת"ח. במסגרת שליטתו בעזה ביסס חמאס מנגנוני ממשל נפרדים משל הרשות הפלסטינית, כולל כוחות ביטחון, מערכות חינוך וכלכלה עצמאיים. אחת הפעולות הראשונות לביסוס מעמדו כישות עצמאית הייתה הנפקת בולי דואר בנפרד מהבולים שהנפיקה הרשות הפלסטינית ברמאללה. הבולים שהונפקו בעזה נשאו את שם "המדינה" שהנפיקה אותם – הרשות הפלסטינית (The Palestinian Authority) – שם זהה לזה שהתנוסס על בולי הרשות האמיתית. ב-29 בנובמבר 2012 החליטה הרשות הפלסטינית במהלך חד-צדדי וללא תיאום עם ישראל, על שינוי שמה ל"מדינת פלסטין" (State of Palestine).²⁸ הבולים שהונפקו ברמאללה נשאו את השם החדש, ומדינות רבות בעולם הכירו בגוף שטרם זכה למעמד של מדינה חברה באו"ם. החמאס מיהר לאמץ את שינוי השם והבולים שהונפקו על ידו בעזה נשאו אף הם את השם "מדינת פלסטין".

את המאבק בין הרשות הפלסטינית לחמאס למן ראשיתו של הפיצול הפלסטיני ב-2007 אפשר לתאר כמאבק בין ישות מדינתית לשחקן לא-מדינתי.²⁹ שתי הישויות הפלסטיניות המתחרות החזיקו (עד אוקטובר 2023) בעוצמות פוליטיות לצד יכולת צבאית מוגבלת, ובמערך מסועף של קשרים פורמליים ובלתי-פורמליים המאפשרים להן להשפיע במעגלים רחבים יותר, כולל בזירה הבין-לאומית. מאפיינים אלה משותפים למדינה ולשחקנית תת-מדינתית השולטת על טריטוריה ומבקשת להציג אלטרנטיבה שלטונית למרכז הכוח הפוליטי המתחרה בה.³⁰

כחלק מהמאבק להשגת לגיטימציה, הן פנימית הן בזירה הבין-לאומית, השתמש החמאס, בדומה לרשות הפלסטינית, באמצעי תקשורת ההמונים ככלים חשובים לעיצוב התודעה. הוא פיתח תשתית מסועפת של ערוצי תקשורת שכללה, בין השאר, ערוצי טלוויזיה לווייניים ומקוונים, תחנות רדיו, סוכנויות ידיעות, עיתון יומי, עשרות אתרים באינטרנט ופעילות רבה ברשתות החברתיות.³¹ כן הפעיל הארגון אמצעי תקשורת כמו כרזות (פוסטרים), גרפיטי ושלטי חוצות, כאשר ערוצי התקשורת השונים משמשים כלים גם ללוחמה פסיכולוגית.³² בולי הדואר, שהם חלק מתקשורת ההמונים, הם אפוא אחד הכלים שבהם השתמש חמאס בקרב על לב הציבור הפלסטיני.

על חשיבות תפקיד הבולים במערך התעמולה של חמאס אפשר ללמוד גם מדבריו של מי שהיה מנכ"ל משרד התקשורת של שלטון החמאס, ריאד עודה, בפתיחת תערוכת בולים ומטבעות עתיקים, שהתקיימה בעזה בשנת 2016. "בולי דואר ומטבעות עתיקים לבדם יכולים לתאר את סיפור הסבל של הפלסטינים תחת שורת כיבושים, כולל הכיבוש הישראלי הנוכחי", אמר וציין כי הבולים שהונפיק שלטון החמאס ברצועת עזה נועדו לשקף את ההיבטים הפוליטיים, התרבותיים, החברתיים והכלכליים של חיי הפלסטינים. "בול הדואר", הוסיף, "הוא ההיבט היחיד של החיים הפלסטינים החופשי מהמצור הישראלי, שכן הוא יכול לטייל ברחבי העולם".³³

מתודולוגיה

בין השנים 2009 ל-2019 הנפיק שלטון החמאס ברצועת עזה 148 בולים. הבולים אינם נכללים במרבית הקטלוגים לבולאות משום שארגון הדואר הבין-לאומי (UPU) לא הכיר בהם וברשות הדואר העצמאית בעזה. עם זאת לפחות קטלוג מקוון אחד, קולנקט,³⁴ מפרסם מידע מפורט למדי על בולים אלה כמו גם תצלומים שלהם.³⁵ הנפקת הבולים נפסקה בשנת 2019 ואין מידע על הסיבות לכך. מידע חלקי באתר אינטרנט מתמחה מלמד כי הבולים נדפסו בבית דפוס מקומי בעזה שבשנת 2019 פעלו בה עשרה סניפי דואר,³⁶ וכי מספר הבולים שהודפסו בכל הנפקה היה כ-5,000 ולעתים פחות מכך.³⁷ המספרים הקטנים עשויים להיות מוסברים בעובדה שהאוכלוסייה הקטנה ברצועת עזה, כשני מיליון בני אדם, מרוכזת בשטח גיאוגרפי קטן (365 קמ"ר), דבר המצמצם את השימוש בדואר רגיל, אך השימוש בטלפונים סלולריים ובתקשורת מחשבים כאמצעי

תקשורת מועדפים גובר. יש להניח שחלק מהבולים נועדו מראש להפצה בקרב אספני בולים בעולם.

ניתוח התוכן של הבולים שבבסיס המאמר נעשה בשני שלבים. השלב הראשון, זיהוי התמות על בולי החמאס, נערך במסגרת מחקר שנועד לזהות את התמות המרכזיות בבולי החמאס, ללא קשר ישיר לישראל.³⁸ הניתוח נעשה על ידי שני עוזרי מחקר והמידע נבחן על ידי שני החוקרים הראשיים. הבדיקה העלתה הלימה מלאה בין הממצאים של עוזרי המחקר לאלה של החוקרים הראשיים. ניתוח התוכן הראשוני הצביע על שש קטגוריות או תמות עיקריות, ואלה הן: מאבק לאומי, נושא שלו הוקדשו שמונים בולים (המהווים 54 אחוז מכלל הבולים), יחסים וקשרים בין-לאומיים (22 בולים שהם 14.9 אחוז מהבולים),³⁹ היסטוריה ומקומות היסטוריים (16 בולים – 10.8 אחוזים),⁴⁰ חי וצומח (12 בולים – 8.1 אחוזים),⁴¹ דת וסמלים דתיים (12 בולים – 8.1 אחוזים), סמלי שלטון (שישה בולים – 4.05 אחוזים).

הקטגוריה הרלוונטית לעיקרית למחקר הנוכחי היא המאבק הלאומי, שלו הוקדשו שמונים בולים, כלומר למעלה ממחצית מכלל הבולים. ניתוח תוכן של הבולים בקטגוריה זו העלה שהיא מורכבת למעשה מעשר קטגוריות משנה, כדלקמן: שהידים וגיבורים, מערכות קרב ומלחמות, נכבה, אסירים, אל-אקצא כסמל למאבק, הוקרה לשותפים למאבק, ילדים כמנצחים וכקורבן, קריאה לאחדות לאומית, עזה כסמל של התנגדות וכן יום האדמה. עם זאת, המסרים האנטי-ישראליים, שהם חלק ממערך התעמולה נגד ישראל, מצויים בבולים רבים הנמנים עם קטגוריות תוכן אחרות.

ממצאים ודיון

אף שתנועת החמאס ניתקה עצמה מהרשות הפלסטינית וכוננה ברצועת עזה ממשל עצמי ועצמאי, בוליה נשאו, כאמור, את השם "הרשות הפלסטינית", הוזה לזה של ממשלת הרשות שמקום מושבה ברמאללה בגדה המערבית. כאשר הכריזה הרשות על עצמה ב־2012 "מדינת פלסטין", מיהר החמאס ללכת בעקבותיה וגם בולי עזה החלו לשאת כיתוב דומה. גם ערכי הבולים ברצועת עזה היו נקובים תחילה בפילס, המטבע הירדני הנהוג בגדה המערבית, והוחלפו במילס בעקבות השינוי שנעשה בבולי הרשות הפלסטינית.⁴² השימוש בשם הדומה נועד להמחיש את הטענה המושמעת מפי תנועת החמאס שהיא הרשות הפלסטינית הלגיטימית, לאחר שניצחה בבחירות לפרלמנט ב־2006. באמצעות הבולים, כמו באמצעות רשת אמצעי התקשורת – מודפסים, משודרים ומקוונים, וכן רשתות חברתיות – החל החמאס בתרבות של מאבק שקראה תיגר על הנרטיב הלאומי של הרשות הפלסטינית.⁴³

ניתוח התוכן מלמד, כאמור, כי למעלה ממחצית הבולים שהנפיק חמאס ממוקדים בנושא אחד: המאבק הלאומי. מאבק זה מכונן נגד אויב חיצוני, "האויב הגדול", היא מדינת ישראל. הבולים משרטטים נרטיב של התנגדות ומעלים על נס את המלחמה נגד

ישראל. למעשה חמאס מנסה באמצעות הבולים – שהם בבחינת מיני-פוסטר – לייצר מסר שהוא מוביל את המאבק המזוין הפלסטיני.

ראויה לציון העובדה כי שם האויב שנגרד מתנהל המאבק הלאומי, ישראל, אינו נזכר ולו פעם אחת על הבולים. רק באחד הבולים מצוירת מפת ערטילאית של ישראל, ללא אזכור שם המדינה, שהיא חלק מפלסטיין הגדולה.

ניתוח התוכן של הבולים העלה, כאמור, כי לקטגוריית המאבק הלאומי יש עשר תת-קטגוריות. הבולטת ביותר, המעבירה לא רק מסר לאומי אלא גם מסרים דתיים ורגשיים, היא הנצחת ה"שהידים" שרובם מצאו את מותם במסגרת המאבק המזוין (הג'יהאד) נגד הציונות ומדינת ישראל. סדרה בת שישה בולים הנושאת את הכותרת המשותפת "שהידים", מציגה נרטיב של מאבק לאומי משותף המגשר בין מנהיגי הפלגים החמושים הפלסטינים. זהו מסר חשוב על רקע הפיצול הפוליטי בזירה הפלסטינית מינואר 2007. הסדרה כוללת את דמויותיהם של יאסר ערפאת (מנהיג פת"ח ואש"ף), שיח' אחמד יאסין (שהיה מייסד החמאס וחוסל על ידי ישראל), פתחי אל-שקאקי (ממייסדי ארגון הטרור הג'יהאד המוסלמי וחוסל על ידי ישראל) ואבו עלי מצטפא (ממייסדי ארגון הטרור החזית העממית לשחרור פלסטין וגם הוא חוסל על ידי ישראל) (איור 1).



איור 1: בולים לזכרם של שהידים (מימין): אחמד יאסין, עבדול קאדר אל-חוסייני ופתחי שקאקי, והבול לציון זכרם של שלושה שהוצאו להורג על ידי הבריטים בעקבות הפרעות בחברון ובצפת בשנים 1929-1930

עם השהידים נמנים גם שני מנהיגים-מפקדים שפעלו נגד הקמת המדינה היהודית עוד לפני שהוקמה בשנת 1948. האחד, שיח' עז א-דין אל-קסאם, הנחשב למי שהחל את הג'יהאד בפלסטין כאשר פעל בשם האסלאם נגד הציונות והשלטון הבריטי. הוא נהרג ב־1935 בקרב בין כנופיותו ובין שוטרים בריטים סמוך לכפר יעבד באזור ג'נין.⁴⁴ על

שמו נקראת הזרוע הצבאית של חמאס וכן טילים מתוצרת חמאס שנורו לעבר ישראל. לצדו מופיע בסדרה גם בול המוקדש לעבד אל-קאדר אל-חוסייני, מי שהיה מפקד ארגון צבא הג'יהאד הקדוש באזור ירושלים במלחמת העצמאות ונהרג במהלך קרבות הקסטל. שילובם של השניים במסגרת סדרת השהידים נועדה להרחיב את הנרטיב של חמאס ולצייר את התנועה כחוליה ברצף לאומי והיסטורי.

הרחבת היריעה ההיסטורית מצאה את ביטוייה בבול נוסף בסדרה שהנציח שלושה מפעילי המהומות והטבח נגד יהודים בחברון ובצפת בשנים 1929–1930, המכונות על ידי הפלסטינים "מאבק בוראק". השלושה – עטא אלזיר, מוחמד ג'מגום ופואד חג'אזי – נלכדו בידי שלטונות המנדט הבריטי והועלו לגרדום.⁴⁵

הגלריה הכוללת של הדמויות הללו נועדה להמחיש שהמאבק הלאומי הפלסטיני לא החל עם הקמתה של מדינת ישראל; שורשיו נעוצים בעשורים הראשונים של המאה העשרים. לא פחות מכך נועדה גלריית הדמויות למצב את מעמדה של תנועת החמאס כמנהיגת המאבק הלאומי או כתנועת על המאמצת לחיקה את כל הלוחמים הפלסטינים מראשית המאבק ועד ימינו. הרחבת היריעה ההיסטורית של המאבק נועדה גם לשמש כתגובה נגד טענות הנשמעות לא אחת גם מפי גורמים פוליטיים יהודיים, כי הלאומיות הפלסטינית אינה אלא "המצאה מודרנית" בת המחצית השנייה של המאה העשרים.⁴⁶ נושא חשוב אחר הן המערכות והקרבות שניהל חמאס מול ישראל. כך, לדוגמה, סדרה בת שישה בולים וגיליונית זיכרון מוקדשים להנצחת מערכת "חג'ארה אל-סג'יל", הוא מבצע "עמוד ענן", שנמשך שמונה ימים, בין 14 ל-21 בנובמבר 2012. בכל הבולים להנצחת מערכה זו (איור 2) מופיע דיוקנו של אחמד אל-ג'עברי, מי שהיה מפקד הזרוע הצבאית של חמאס וחוסל בידי ישראל ביומה הראשון. הסדרה, שראתה אור בשנת 2013, מעלה על נס גם את מקומה של עזה כזירת התנגדות ועל כל אחד מהבולים מופיע הכיתוב "עזה ניצחה".

בגיליונית הזיכרון משולב איור של טיל צבוע בצבעי הדגל הפלסטיני שנורה מרצועת עזה לכיוון שטחה של ישראל ללא ציון שמה. גם בסדרת השהידים לא נזכר שמה של ישראל, אך קיומו של האויב, ישראל, ברור וחד-משמעי, שהרי הקרבות נוהלו נגדה.



איור 2: שני בולים בסדרה להנצחת מערכת "חג'ארה אל-סג'יל" (מבצע "עמוד ענן")

המרכזיות והחשיבות של רצועת עזה בולטות גם בסדרת בולים לציון שלוש שנים למערכה המכונה על ידי חמאס בשם "אל-פורקאן" (ובישראל מבצע "עופרת יצוקה") שהתנהלה בין 27 בדצמבר 2008 ל-18 בינואר 2009. הבולים להנצחת המערכה, שארבעה מהם מעוצבים באופן זהה (איור 3), מעלים על נס את ערך הצומוד (הדבקות בקרקע) ומכריזים על עזה כמנצחת. מנקודת מבטו של חמאס, הנצחת הקרבות בבולים משתלבת במאמץ הכולל לאסלאמיזציה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.



איור 3: בול בסדרה להנצחת מערכת "אל-פורקאן" (מבצע "עופרת יצוקה")

השמות של שתי מערכות הלחימה, "חג'ארה אל-סג'יל" ו"אל-פורקאן", מתכתבים עם שמות של אירועים משמעותיים בהיסטוריה ובתיאולוגיה האסלאמית. כך, לדוגמה, השם "חג'ארה אל-סג'יל" לקוח מהפסוק הפותח את סורה 105, "סורת אל-פיל", בקוראן. פסוק זה מתאר את עמידתם של אנשי מכה, עוד לפני הופעת האסלאם, בניסיון פלישה של אברהה מלך חבש, שנבלם על ידי ציפורים אגריות שהגנו על העיר ורגמו את הפולשים באבנים שהוטלו מהאוויר. חמאס השתמש בפסוק זה כדי לחזק את רוחם של תושבי עזה שהיו חשופים להפצצות חיל האוויר הישראלי. השילוב של איורי ציפורים בגיליונית הזיכרון נועד להבהיר כי תושבי עזה שוב אינם חשופים ללא הגנה, שכן הרקטות של החמאס מגוננות עליהם כמו הציפורים בימים עברו.

מערכת "אל-פורקאן" זכתה בשם זה כתזכורת היסטורית-דתית ליום שבו ניצח הנביא מוחמד בקרב בדר בשנת 624. היה זה הקרב הראשון שהנביא ניהל נגד אנשי מכה והוא נחשב לנקודת מפנה בהיסטוריה האסלאמית. קרב בדר נתפס כמופת של גבורה ודבקות במשימה, והניצחון בו היה הרגע של ראשית התממשות ההבטחה האלוהית לניצחון המוסלמים בדרכם חזרה למכה.

כחלק מבניית הנרטיב של המאבק הלאומי מדגישה תנועת החמאס אירועים היסטוריים בניסיון לגבשם כאירועים מאחדים ומכוננים במסגרת המאבק הלאומי. דוגמה לכך היא הנכבה, גירוש ערביי ארץ-ישראל בשנת 1948, נושא שזכה לתשעה בולים שהונפקו בשתי סדרות נפרדות (איור 4). גם במקרה זה די באזכור המילה "נכבה" כדי לזהות ולהבין את המשמעויות הטעונות הגלומות בה ובאסון שהיא מציינת. במילים אחרות: אלה בולי תעמולה אנטי-ישראלית מבלי שהשם ישראל מוזכר.



איור 4: בולים לציון 63 (מימין) ו-66 שנים לנכבה

נושא חשוב אחר בבולי החמאס במסגרת מלחמת התעמולה נגד ישראל, הוא האסירים הפלסטינים הכלואים בבתי סוהר בישראל (איור 5). סוגיית האסירים היא אחד הנושאים המרכזיים המעסיקים את החברה הפלסטינית לא רק ברצועת עזה אלא גם בגדה המערבית.⁴⁷ ביטוי מוחשי לכך הוא מינוי שר מיוחד לענייני אסירים ברשות הפלסטינית. נכון לשנת 2024 מספר האסירים הפלסטינים בבתי הכלא בישראל הוערך בכ-9,500, וכלל כמאתיים ילדים וכ-3,660 אסירים המוחזקים במעצר מנהלי, ללא אישום או משפט.⁴⁸ נושא האסירים קיבל מקום מרכזי בשיח הפלסטיני משנת 2011, כאשר ישראל שחררה כאלף אסירים ובהם מי שנעשה לימים מנהיג החמאס בעזה, יחיא סינואר, תמורת חייל אחד (גלעד שליט) שהיה שבוי בידי החמאס. הצלחת העסקה, מבחינת החמאס, הייתה מאז מרכיב מרכזי במדיניות הארגון והביאה, בין השאר, להנפקת סדרה בת חמישה בולים המוקדשים לנושא זה.



איור 5: בולים המוקדשים לציון יום האסיר

מרכיבי המאבק הלאומי המונצחים בבולים כוללים את חשיבות האחדות הלאומית לאור הפיצול בין רצועת עזה לגדה המערבית, שבעקבותיו נוצרו שתי ישויות פלסטיניות שכל אחת מהן רואה עצמה כמייצגת האמיתית והיחידה של העם הפלסטיני. סדרת הבולים, שנועדה לקדם את רעיון האחדות הלאומית ואת מימוש, מציגה ידיים המניפות אל על את הדגל הפלסטיני על רקע מפת פלסטין השלמה, כאשר ברקע איורי מסגדים. הידיים האוחזות בדגל משלימות את צבעי הדגל הלאומי (איור 6). אין באיור סימון

של גבולות מדינת ישראל והמסר החזותי-תוכני ברור: ישראל אינה קיימת והיא חלק מפלסטין הגדולה והשלמה.



איור 6: בול בסדרה לציון חשיבות האחדות הפלסטינית

המאבק הלאומי איננו רק נחלת המבוגרים. גם הילדים נוטלים בו חלק פעיל, אם כלוחמים ואם כקורבנות. חמאס רואה חשיבות רבה בגיוס הדור הבא לג'יהאד, ומאז השתלט על רצועת עזה הפעיל מיזמים רבים, הכוללים מחנות קיץ ושימוש בנשק חם בכדי לעודד אותם אקטיבית לקחת חלק במאבק. לא פחות מתשעה בולים, שהם 6.1 אחוזים מכלל בולי החמאס, מוקדשים לדור ההמשך ולחלקו במה שחמאס מכנה בשם "השגת הניצחון המובטח". בסדרה אחת, בת ארבעה בולים בעיצוב אחיד, נראים שני ילדים חבוקים על רקע בתים הרוסים ודגל פלסטין ומתחתם הכיתוב: "ניצחון למרות ההרס" (איור 7). המסר ברור: "כולנו לוחמים עד הניצחון, ילדים כמבוגרים".



איור 7: ילדים חבוקים בסיסמה "ניצחון למרות ההרס"

הסדרה השנייה, אף היא בת ארבעה בולים, מוקדשת לילדים כקורבנות במאבק הלאומי ומציגה ארבעה מקרים שכל אחד מהם עורר בזמנו הדים, גם תקשורתיים. האחד הוא סיפורו של הילד מוחמד אל-דורה שנהרג ב־30 בספטמבר 2000 ברצועת עזה במהלך חילופי אש בין כוחות צה"ל לפלסטינים חמושים. התקרית צולמה ושודרה על ידי ערוץ הטלוויזיה הצרפתי France 2 והייתה לסמל רב השפעה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני

(איור 8). בצילומים נראים הילד ואביו כשהם מנסים למצוא מחסה מאחורי חבית בטון, והילד נראה ללא רוח חיים.⁴⁹



ילדים כקורבנות במאבק הלאומי. (מימין) איור 8: הבול לזכרו של הילד מוחמד אל-דורה; איור 9: הילדה הודא ע'אליה; איור 10: הילד פארס עודה מול טנק; איור 11: התינוקת אימאן חג'ו

המקרה השני, של הנערה הודא ע'אליה, אירע ביוני 2006. כתוצאה מהתקפה ישראלית נהרגו שבעה מבני משפחתה של הודא,⁵⁰ ותמונתה כשהיא ממדרת בככי מעל גופות ההרוגים התפרסמה בתקשורת העולמית ועוררה הד תקשורתי רחב (איור 9). המקרה השלישי הוא של הנער בן ה-15, פארס עודה, שנהרג מיריות של חיילי צה"ל עם תחילת האינתיפאדה השנייה בנובמבר 2000. ימים אחדים לפני מותו התפרסמה באמצעי התקשורת תמונתו כשהוא משליך אבן על טנק ישראלי. התצלום ומותו לאחר מכן הפכו את הנער לאייקון ולאחד מסמלי האינתיפאדה (איור 10).⁵¹ המקרה הרביעי הוא של תינוקת בת ארבעה חודשים, אימאן חג'ו, שנהרגה בשוגג (איור 11). אלפים מתושבי רצועת עזה השתתפו בהלוויה, שנהפכה במהירות לתהלוכה פוליטית.⁵² גם בסדרות המוקדשות לילדים כגיבורים במאבק הלאומי אין אזכור לישראל, אך המסר ברור.

אף על פי שהמאבק הפלסטיני מתנהל במקביל גם ברצועת עזה וגם בגדה המערבית, בולי החמאס מתמקדים בפעילות ברצועת עזה ובתושביה כדי להבליט את חלקו של החמאס במאבק זה. סדרת בולי הילדים שהוזכרה לעיל והמציינת אירועים שהתרחשו ברצועת עזה, היא דוגמה ברורה לכך. דוגמה אחרת היא סדרה בת חמישה בולים הנושאת את הכותרת "עזה אדמת הכבוד" ומציינת את עזה כזירה מרכזית של התנגדות. למרות מרכזיותה של עזה כזירה של מאבק, חמאס אינו שוכח גם את הזירות האחרות של המאבק הלאומי נגד ישראל, ודוגמה לכך היא סדרת בולים שהונפקה לציון "יום האדמה".⁵³ יום זה הפך ליום זיכרון והנצחה למהומות העקובות מדם בקרב ערביי ישראל לאחר שהממשלה הפקיעה מהם למעלה מ-20,000 דונם לטובת העיר כרמיאל.

שלטון החמאס הקדיש בולים גם לציון חלקם של שותפים זרים למאבק הלאומי הפלסטיני, ובראשם ממשותפי משט ה"מרמרה" שיצא מתורכיה בשנת 2010 בניסיון לפרוץ את המצור הימי הישראלי על עזה. בהתנגשות אלימה עם כוחות צה"ל נהרגו תשעה ממשותפי המשט, והם מוגדרים כשהידים, ואחרים נפצעו. "מאווי מרמרה", הספינה המובילה של המשט שעל סיפונה התרחש המאבק האלים, הפכה לחלק מנרטיב המאבק של חמאס לשחרור רצועת עזה (איור 12).



איור 12: בול לציון משט הספינה "מרמרה"

שותפים אחרים למאבק הלאומי הם העיתונאים הפלסטינים המסקרים את הנעשה בעזה, ובעיקר את הקרבות, שלהם הוקדשה סדרה בת שישה בולים בתוספת גיליונית זיכרון (איור 13). אחד הבולים בסדרה המוקדשת לעיתונאים מציג מציאות מדומיינת: מצויר בו אסיר שלצווארו כרוך חבל המשתלשל מעמוד הגרדום (איור 14), רמז לכך שזה הגורל האכזר המאיים על העיתונאים, אלא שבישראל אין עונש מוות ואסירים, כולל טרוריסטים, אינם מוצאים להורג.



איור 13: בולים לציון חלקם של העיתונאים במאבק הלאומי הפלסטיני



איור 14: בול לכבוד העיתונאים: מציאות מדומיינת של חבל תלייה

בהיותו תנועה דתית ביסודה משתמש חמאס במאבק הלאומי גם לקידום האג'נדה הדתית האסלאמית. השיח הלוחמני האנטי-ישראלי של חמאס מעלה על נס את חשיבות המאבק על הר הבית בירושלים ואת שחרור מסגד אל-אקצא.

חמישה בולים מוקדשים למסגד אל-אקצא בירושלים והיותו כיוון התפילה הראשון. גיליונית מזכרת מוקדשת לציון חג אל-אסראא ואל-מעראג' המציין את המסע הלילי של הנביא מוחמד מביתו באל-מדינה אל הר הבית בירושלים, על גבי סוסתו האגרית אלבוראק, ומשם עלה אל שבעת רקיעי השמים וקיבל את מצוות התפילה (צלאה), שאותה מצווים המוסלמים לערוך חמש פעמים ביום, ואת כיוון התפילה למכה.⁵⁴ בבול זה מוטבע הפסוק הפותח את סורת אל-אסראא: "ישתבח שמו של המסיע את עבדו בלילה מן המסגד הקדוש אל המסגד הקיצון אשר נתנו ברכתנו על סביבותיו" (קוראן פרק 17, פס' 1),⁵⁵ ועל הבול עצמו מוטבעים ציוריהם של החראם הקדוש במכה לצד מסגד אל-אקצא. המסר העולה מבולים אלה ברור: הר הבית ומסגד אל-אקצא הם חלק בלתי נפרד מהמדינה ומהישות הפלסטינית.



איור 15: "אל-אקצא הוא שלנו", מסר בסדרת בולים המוקדשת למסגד

מסר דומה עולה מסדרה נוספת, בת שישה בולים, המוקדשת למסגדים הפזורים לרוחבה ולאורכה של פלסטין ההיסטורית ומציירים את דמותה כמדינה אסלאמית. רשימת המסגדים כוללת גם כאלה הנמצאים בתחומי מדינת ישראל: מסגד חסן בכ ביפו, מסגד אל-ג'ז'אר בעכו או המסגד בעיר העתיקה בבאר שבע, ולצידם מסגד אל-אקצא ומסגד כיפת הסלע בהר הבית בירושלים והמסגד האברהאמי בחברון. בסדרה זו, היוצרת מרחב

דתי-לאומי פלסטיני המוחק את הגבולות המוכרים של מדינת ישראל, קורא החמאס תיגר על הסדר הפוליטי שנוצר לאחר המלחמה ב־1948. המוטו "אל-אקצא הוא שלנו" (איור 15) מודגש בכל הבולים. ראויה לציון העובדה שלא נכלל בסדרה ולו בול אחד המוקדש לאחד ממסגריה הישנים והחשובים של רצועת עזה.

גם בקטגוריית הבולים המוקדשים להיסטוריה ולמקומות היסטוריים בעזה ובירושלים יש אזכורים למאבק הלאומי. הבולט שבהם הוא בול המוקדש לכיכר החייל האלמוני ברצועת עזה (איור 16). באתר זה קבור חייל פלסטיני אלמוני שנהרג במלחמת 1948. בזמנו ניצב בכיכר פסל החייל האלמוני מושיט ידו ומצביע צפונה אל רוב שטחה של פלסטין, אך כוחות ישראלים הרסו אותו לאחר כיבוש עזה ב־1967. הכיכר קיבלה במשך השנים משמעות פוליטית וידועה כמקום התכנסות חשוב לעצרות פוליטיות. במהלך מלחמת "חרבות ברזל" הכיכר נחרבה במהלך התמרון העצים של כוחות צה"ל.⁵⁶



איור 16: מצבת החייל הפלסטיני האלמוני

בקטגוריה "סמלי שלטון", כפי שהוגדרה במחקר המקדים, אותרו שישה בולים המוקדשים לציון "שנת החינוך הפלסטינית" בשנת 2012. ד"ר מחמוד אל-ג'עברי, שהיה עוזר תת-מזכיר לענייני השכלה גבוהה במשרד החינוך של חמאס ברצועת עזה, אמר כי שנת החינוך "היא מסר ברור לכיבוש הציוני שהעם הפלסטיני מחפש ידע ומסוגל להגיע להישגים, למרות שהמדיניות הציונית הורסת בתי ספר ואוניברסיטאות ומונעת מהתלמידים והסטודנטים קבלת חינוך ומטילה עליהם מצור שמונע מהם להחליף חוויות חינוכיות ולתקשר עם העולם החיצון".⁵⁷ בפשטות: החינוך הוא אחד מכלי הנשק במאבק הלאומי נגד ישראל והציונות, והבולים נועדו לשרת אפוא מטרה כפולה: את קידום החינוך והמאבק הלאומי.

סיכום

"בולים הם סמלים לאומיים המשתתפים בייצור התרבותי של מדינת הלאום", טוענת וידה זאי.⁵⁸ ואמנם, מדינות משתמשות בבולים כאמצעי של תקשורת המונים המשמש כמעין חלון ראווה זעיר להפיץ רעיונות וערכים שהשלטון מבקש להנחילם לציבורים רחבים. תנועת החמאס, שהשתלטה על רצועת עזה בשנת 2007 וניתקה אותה מהרשות הפלסטינית בגדה המערבית, הנפיקה 148 בולים בשנים 2009–2019. מאחר שבולים אלה לא הוכרו על ידי ארגון הדואר הבין-לאומי (UPU) אי-אפשר היה להשתמש בהם

למשלוח דואר בין-לאומי והם היו תקפים לשימוש רק ברצועת עזה, שהייתה בשליטת החמאס. מכירתם, אם למי שנזקקו לבולים למשלוח דברי דואר או למי שרכשו אותם לצרכי אספנות, הייתה אפוא מקור הכנסה נוסף לממשלת החמאס.

המשמעות המעשית היא שלתכנים המוצגים על בולי שלטון החמאס יש רק קהל יעד אחד, הומוגני למדי: תושבי רצועת עזה, שאינם מסתפקים בשירותי הטלפון או המחשב ונזקקים גם לשירותי הדואר המסורתיים (המכונים כיום, בגלל איטיותם בהשוואה לתקשורת האלקטרונית והמקוונת, snail mail). זאת בשונה מבולים המוכרים על ידי ארגון הדואר הבין-לאומי, שיש להם בדרך כלל כמה קהלי יעד בשטחה של המדינה המנפיקה אותם וברחבי העולם.

כמו מדינות המשתמשות דרך קבע בבולים כערוץ תקשורת להפצת מסרים פוליטיים, חברתיים ודתיים, החל גם החמאס, זמן קצר לאחר שהשתלט על רצועת עזה, להשתמש בפלטפורמת הנייר המיניאטורית למטרה זו.

באמצעות בולים ובמקביל לערוצי תקשורת אחרים שהיו בשליטתו ניסה החמאס לעצב את הנרטיב ההיסטורי-לאומי שלו ושל העם הפלסטיני ולהנחילו. העובדה שממשלת החמאס היא שהנפיקה את הבולים אפשרה לה לקבוע באופן בלעדי מה יהיו המסרים – לאומיים, דתיים או חברתיים – שיופצו באמצעות הבולים ואף לקבוע את היקף הפצתם באמצעות קביעת מספר העותקים שיודפסו מכל בול. חיזוק הנרטיב ההיסטורי-לאומי בהדגשת מקומו וחשיבותו של החמאס במאבק הלאומי מסייע לכיסוס הלגיטימציה שלו בקרב הציבור הפלסטיני תוך שמירה על זהות דתית ולאומית.

הנפקת הבולים התבצעה על רקע הפיצול הפוליטי במערכת הפלסטינית בין חמאס לרשות הפלסטינית והמצור הישראלי על רצועת עזה. אלה הגבירו את הצורך של חמאס להשתמש בבולים ככלי להפצת מסריו ולחיזוק הלגיטימציה שלו. הבולים שהנפיק חמאס מציגים דמויות מרכזיות במאבק הפלסטיני, אירועים היסטוריים ודתיים וסמלים לאומיים. באמצעות הנפקתם חמאס ביקש לא רק לחזק את המורשת והזהות הפלסטינית אלא גם להשפיע על התודעה הציבורית. הבולים הם כלי חשוב לשימור זיכרון קולקטיבי ולהעברת מסרים אידיאולוגיים לדורות הבאים. מאחורי איורי הבולים והכיתובים עליהם מסתתר מסר מרכזי אחד: ישראל היא האויב הגדול והמאבק הלאומי אינו מתמקד רק בכינונה של ישות פלסטינית עצמאית וחזקה אלא גם בסילוקו ובהכחדתו של אויב זה. המלחמה שפרצה ברצועת עזה ב-2023 והשליטה הצבאית הישראלית באזור לא אפשרה לחמאס, גם אם היה מעוניין בכך, לחדש את הנפקת הבולים. אם וכאשר ייסוגו הכוחות הישראליים מהרצועה והחמאס ישוב וישלוט בה יהיה מעניין לבחון אם יחדש את הנפקת הבולים, ובעיקר להשוות בין המסרים שיהיו עליהם למסרים שתוארו במאמר הנוכחי. החמאס אינו הישות הפלסטינית היחידה שהנפיקה בולים, וכפי שצוין לעיל כך עושה גם הרשות הפלסטינית, השולטת בגדה המערבית כמעט מיום כינונה. מכאן שיש

עניין וחשיבות במחקר המשך שבו ייבחנו ויושוו זה לזה הנרטיבים המתחרים בין שתי הישויות הפלסטיניות: הרשות הפלסטינית ושלטון חמאס.

בה במידה יש מקום למחקר המשך נוסף שישווה את הנרטיב ואת התכנים המילוליים והחזותיים שבבולי החמאס לאלה של ישויות פוליטיות עצמאיות למחצה, המנפיקות בולים משלהן אף שהישויות הללו אינן מוכרות על ידי רוב מדינות העולם ובוליהן אינם מוכרים על ידי איגוד הדואר הבין-לאומי, ועל כן אי-אפשר להשתמש בהם למשלוח דואר מעבר לגבולות הישות הפוליטית שהנפיקה אותם. דוגמאות בולטות לכך הן הרפובליקה התורכית של צפון קפריסין, שרק תורכיה מכירה בעצמאותה; המדינה האסלאמית (דאעש) ששלטה על שטחים נרחבים בסוריה ובעיראק בין השנים 2014 ל-2019, ואשר הנפיקה בולים ושטרות כסף ששימשו בעיקר בתוך השטחים שכבשה; נגורנו-קרבאך (ארמסח), טריטוריה שנויה במחלוקת בין ארמניה לאזרבייג'ן אשר הכריזה על עצמאותה; אבחזיה, טריטוריה שהכריזה על עצמאותה מגיאורגיה בעקבות מלחמת האזרחים הגיאורגית בשנות התשעים של המאה הקודמת; או טרנסניסטריה, האזור הבדלני בגבול מולדובה-אוקראינה שהכריז על עצמאותו ממולדובה בשנת 1991.

החמאס הפעיל בשנות שלטונו ברצועת עזה מגוון ערצני תקשורת ושיטות תעמולה,⁵⁹ שהיו מיועדים לקהלי יעד שונים בתוך הרצועה ולא פחות מכך בעולם הערבי, בעולם הרחב ואף בישראל. הבולים, כערוץ תעמולה מיניאטורי, לא היו מיועדים להשפיע על דעת הקהל בישראל או בעולם, אלא לחזק את הדעות והעמדות ואף ההתנהגות של הציבור הפלסטיני ברצועה.

הערות

- 1 Kristopher D. White (2024). "Narrating the State in Miniature: Philatelic Representations of Kazakhstan, 1992–2021", *Central Asian Survey*, 43, 2, pp. 257-277
- 2 Yehiel Limor and Ilan Tamir (2021). "The Neglected Medium: Postage Stamps as Mass Media", *Communication Theory*, 31, 3, pp. 491-505
- 3 ראו לעיל בהערת הכוכבית.
- 4 Harold Lasswell (1948). "The Structure and Function of Communication in Society", *The Communication of Ideas*, 35, pp. 215-228. Charles Wright (1985). *Mass Communication: A Sociological Perspective* (3rd ed.), New York: Random House
- 5 <https://www.bardostamps.com/modern-united-states-stamps/2024/scott-catalog-5831>
- 6 "Constance Baker Motley to be honored on 47th Black Heritage stamp Jan. 31 in New York City". <https://www.linns.com/news/us-stamps-postal-history/constance-baker-motley-to-be-honored-on-47th-black-heritage-stamp-jan.-31-in-new-york-city>
- 7 USPS, Postal Facts: 13.8 BILLION postage stamps printed. <https://facts.usps.com/19-billion-stamps-printed/>

- https://www.stampworld.com/en/stamps/Japan-2020_Present/Postage%20 8
stamps/2019-2019?user=75124
- https://www.stampworld.com/en/stamps/Japan-2020_Present/Postage%20stamps/2020-2024 9
- https://www.stampworld.com/en/stamps/France/Postage%20stamps/2020-2024?user=75124 10
- https://www.stampworld.com/en/stamps/France/Postage%20 11
stamps/2020-2024?user=75124&page=2
- Yehiel Limor and David Meckelberg (2017). "The Smallest Ideological and Political Battlefield: 12
Depicting Borders on Postage Stamps – The Case of Israel", *Nation & Nationalism*, 23, 4,
Limor and Meckelberg [2017]. "The Smallest :להלן] pp. 902-928. doi: 10.1111/nana.12348
(Ideological and Political Battlefield"
- Stanley Brunn and Thomas Bell (2022). "Geopandering". *Geographical Review*, DOI: 13
10.1080/00167428.2021.2012782
- Andre DeBattista (2024). "Postage Stamps as a Political Tool across Time and Space", in: 14
A.P. DeBattista and M.T. Vassallo (eds.), *The Different Faces of Politics in the Visual and
Performative Arts*, London: Routledge, ch. 5, p. 1
- Jack Child (2008). *Miniature Messages: The Semiotics and Politics of Latin-American* 15
Postage Stamps, Durham, NC: Duke University Press
- Pauliina Raento and Stanley Brunn (2005). "Visualizing Finland: Postage Stamps as Political 16
Messengers", *Geografiska Annaler*, Series B, 87(2), pp. 145–163. doi: 10.1111/j.0435-368
4.2005.00188.x
- Limor and Meckelberg (2017). "The Smallest Ideological and Political Battlefield" 17
- Garth Jowett and Victoria O'Donnell (2018). *Propaganda and Persuasion* (4th ed.), Newbury 18
Prak, CA: Sage Publication, p. 1
- Hugo Dobson (2002). "Japanese Postage Stamps: Propaganda and Decision Making", *Japan* 19
Forum, 14, 1, pp. 21-39
- Antonio Prieto Andrés (2001). "La Propaganda a Través de los Sellos Postales de las Colonias 20
Españolas en África (1924-1975)", *Historia Y Comunicacion Social*, 26-27, 1, pp. 79-94
- Antonio Prieto-Andrés, Alfonso Corral García and Cayetano Fernandez Romero (2023). "The 21
Propaganda of Italian Colonial Imperialism in Africa through Postage Stamps (1903–1941)",
Nations and Nationalism, 29, 4, pp. 1401-1421
- Daniel James and Ruth Thomson (2011). *Posters and Propaganda in Wartime*, London: 22
Franklin Watts and The Imperial Museum
- שאול משעל ואברהם סלע (1999). **זמן חמאס: אלימות ופשרה, תל אביב: ספרי חמד, עמ' 13.** 23
- Hamas (1988). *The Charter of the Islamic Resistance Movement* (Hamas) 24
[1988], *The Charter*
- עבדאללה בלקויו (2006). **אזמת אל-משרוע אל-וטני אל-פלסטיני, בירות: מרכז דראסאת אל-** 25
וחרה אל-ערביה, עמ' 79-87.
- Hamas (1988). *The Charter* 26
- עידו זלקוביץ' (2012). **תנועת הפתח: אסלאם, לאומיות ופוליטיקה של מאבק מזוין, תל אביב:** 27
רסלינג, עמ' 92-96.
- Calvin H. Allen (2022). "Stamps of the Palestinian Authority: Asserting National Identity 28
While Under Occupation, 1994–2019", in: Stanly Brunn (ed.), *Stamps, Nationalism and
Political Transition*, London: Routledge, pp. 276-289

- Jacob Høigilt (2013). "The Palestinian Spring that Was Not: The Youth and Political Activism in the Occupied Palestinian Territories", *Arab Studies Quarterly*, 35, 4, p. 343; Björn Brenner (2017). *Gaza under Hamas: From Islamic Democracy to Islamist Governance*, London: I.B. Tauris, p. 51
- Daphne Josselin (2001). "Non-state Actors in World Politics: A Framework", in: idem and W. Wallace (eds.), *Non-state Actors in World Politics*, London: Palgrave, pp. 1-20
- Wael Abdelal (2016). *Hamas and the Media: Politics and Strategy*, London: Routledge, pp. 70-96
- גבי וימן ודנה וימן-זקס (2024). "הלוחמה הפסיכולוגית של החמאס", **קשר**, 61, עמ' 9-29.
- "Palestinian Postage Stamps and Currency Exhibition in Gaza" (6.12.2016), *MEM – Middle East Monitor*, <https://www.middleeastmonitor.com/20161206-palestinian-postage-stamps-and-currency-exhibition-in-gaza/>
- ראו: <https://colnect.com/en>. מידע על בולי החמאס מתפרסם גם באתרים של סוחרים בולים אחרים.
- זאת לעומת הבולים המונפקים על ידי הרשות הפלסטינית, השולטת בגדה המערבית ומרכזה ברמאללה, המוכרים על ידי ארגון הדואר הבין-לאומי ולכן נכללים במרבית הקטלוגים הממוסדים.
- Thomas Schubert (2022). "Recent Postal Developments in Palestine", *The Middle East Philatelic Bulletin*, 22, p. 101
- ראו לדוגמה: https://www.zobbel.de/stamp/pna_2015.htm
- Zelkovitz and Limor (2024). "Postage Stamps as Political and Religious Propaganda"
- בקטגוריה זו כלולים בעיקר בולים שנועדו לציין אירועים בין-לאומיים כמו יום הטלקומוניקציה הבין-לאומי, יום הדואר העולמי, שנת הנוער הבין-לאומית או פסטיבל בין-לאומי לסרטי ילדים שהתקיים בעזה.
- מיון משני העלה שהקטגוריה מורכבת משלוש קטגוריות משנה: שערי העיר העתיקה בירושלים, נופי עזה הישנה, וכן מטבעות מתקופת המנדט הבריטי.
- בקטגוריה זו כלולות שתי סדרות, כל אחת בת שישה בולים. האחת מוקדשת לבעלי חיים הנוכרים בקוראן – הנמלה, עכביש, דבורה, פיל, גמל ויתוש – כאשר ארבעת הראשונים הונצחו בקוראן בפרקים הנושאים את שמם. שישה הפירות והירקות שלהם הוקדשו בולים: ענבים, תאנים, זיתים, רימונים, אבטיחים ותות שדה. אלה גידולים חקלאיים אופייניים ומקצתם מיועדים גם ליצוא. תות השדה הוא אחד מגידולי היצוא החשובים של רצועת עזה ונחשב לאחד מסמליה.
- עם תחילת הנפקת הבולים העצמאיים של הרשות הפלסטינית ב-1994 נעשה ניסיון לקבוע את ערכם במילס, שהיה המטבע הקטן ביותר בתקופת המנדט, כדי להמחיש את הרצף ההיסטורי בין תקופת המנדט לשלטון הפלסטיני. בגלל התנגדות ישראל בוטל השימוש במילס וערכי הבולים הוחלפו בפילס. רק לאחר שהרשות הפלסטינית הכריזה על עצמה כ"מדינת פלסטין" שונו ערכי הבולים למילס. ראו: Ido Zelkovitz (2017). "The Battle over Sovereignty: Stamps, Post, and the Creation of a New Palestinian Socio-Political Order, 1994–2000", *The Journal of the Middle East and Africa*, 8, 2, pp. 199-202
- Ido Zelkovitz (2025). "Why The Palestinian Authority Cannot Allow Free Speech", *Middle East Quarterly*, 32, 1, <https://www.meforum.org/why-the-palestinian-authority-cannot-allow-free-speech>
- "קרב-דמים בין המשטרה וחבורת הטרוריסטים", **דבר**, 21.11.1935, עמ' 1.
- על מעשיהם של השלושה ראו: נדב שרגאי (9.7.2020). "הפלסטינים מהללים שלושה מרוצחי מאורעות תרפ"ט, שנתלו על ידי הבריטים", **ישראל היום**, <https://www.israelhayom.co.il/article/779357>
- עצאם נצאר (2006). "הגיגים על כתיבת ההיסטוריה של הזהות הפלסטינית", בתוך: יוסי דהאן והנרי וסרמן (עורכים), **להמציא אומה: אנתולוגיה**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 142–156.

- Esmail Nashif (2008). *Palestinian Political Prisoners: Identity and Community*, London: Routledge 47
- Addamir, "Fact Sheet Issued by Prisoners Institutions on The Eve Palestinian Prisoners Day on April 17, 2024", <https://www.addameer.org/media/5320> (Accessed 3.6.2024) 48
- פרטי האירוע, מהלכו, אמינות התצלומים וכן השאלה מי הרג את הילד ואם בכלל נהרג, שנויים כולם במחלוקת. 49
- Chris McGreal (10.6.2006). "Death on the Beach: Seven Palestinians Killed as Israeli Shells Hit Family Picnic", *The Guardian*, retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2006/jun/10/israel> 50
- <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1057610X.2024.2403058> 51
- עמירה הס (9.5.2001). "ארבעה חברי כנסת השתתפו בהלווית התינוקת אימן חג'ו". <https://www.haaretz.co.il/misc/2001-05-09/ty-article/0000017f-e1ad-d568-ad7f-f3efef610000> 52
- יום האדמה הפלסטיני שהתרחש ב-30 במארס 1976, נועד לציין את המאבק הפלסטיני נגד הפקעת אדמות על ידי ישראל. יום זה הפך לסמל מרכזי בזיכרון הקולקטיבי הפלסטיני ולמאבק לזכויות הקרקע והזהות הלאומית. ראו: Shmuel Sandler, "Israeli Arabs and the Jewish State: The Activation of a Community in Suspended Animation", *Middle Eastern Studies*, 31, 4 (1995), pp. 932–952 53
- עמנואל סיון (1997). *מיתוסים פוליטיים ערביים, תל אביב: עם עובד, עמ' 89.* 54
- הקוראן, תרגום: אורי רובין, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2005. 55
- אל ערבי אל-ג'דיר, "חדאא'ק ע'זה... אל-אחתלאל יתעמד תדמיר אל-סאחאת ואל-ד'כראיאת", 24.2.2024. www.alaraby.co.uk/society/عز-غقنادد-يمددمعتيلالاتلا-عز-غقنادد 56
- Am al-Talim (2012). "Nahda Hadariyya wa-Tanmawiyya wa-Istihdath Baramij Jadida", *Al-Rai*, 10.1.2012 57
- <https://alray.ps/ar/post/96297/> عام-التعليم-2012-نهضة-حضارية-وتنموية-واستحداث-برامج-جديدة 58
- Vida Zei (1997). "Stamps and the Politics of National Representation", *Javnost-The Public*, 4, 1, p. 65 59
- Gabriel Weimann and Dana Weimann-Saks (2024). "Coping with Hamas's Psychological Warfare during the Gaza War", *Studies in Conflict & Terrorism*, 10.3.2024, pp. 1–20 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1057610X.2024.2327669>